

ВИВЧЕННЯ ТЕПЛОПРОВІДНОСТІ СВИНЦЮ У НОРМАЛЬНОМУ ТА НАДПРОВІДНОМУ СТАНАХ

Мета роботи: отримання деяких характеристик електронної підсистеми свинцю у нормальному і надпровідному станах на основі вимірювань теплопровідності в інтервалі температур $2 \div 10\text{K}$. При переході металу від нормального до надпровідного стану вельми суттєво змінюються його кінетичні електронні і теплові властивості. Основні особливості надпровідного стану обумовлені парною кореляцією електронів (куперівські пари) і пов'язане з цим виникнення щілини в енергетичному спектрі надпровідників.

1.Короткі відомості про теплопровідність твердих тіл

1.1. Визначення коефіцієнта теплопровідності

Якщо уздовж довгого стрижня створити сталий градієнт температури dT/dx (x – координата, яку відраховують уздовж стрижня), то потужність $\dot{Q}$, може бути записана наступним чином

$$\dot{Q} = \lambda S \frac{dT}{dx}.$$

(1.1) Тут S – перетин стрижня, λ – коефіцієнт, що характеризує речовину і зветься коефіцієнтом теплопровідності. Формула слухна при малих dT/dx , тобто коли $L(dT/dx) \ll T$, де L – довжина стрижня. $L(dT/dx) = \Delta T$ – різниця температур на його кінцях.

Коефіцієнт теплопровідності ідеального газу можна оцінити за формулою

$$\lambda = c \langle v \rangle l / 3, \quad (2.1)$$

де c – теплоємність у перерахунку на одну частинку, $\langle v \rangle$ – середнє квадратична швидкість частинок, l – довжина пробігу. Так як електронну і фононну підсистеми твердого тіла можна представити як газ слабо взаємодіючих квазічастинок, то формула (2.1) виявляється корисною для якісного визначення температурної залежності λ .

1.2. Механізми теплопровідності.

В металах тепло переноситься як електронами так і фононами. Тому $\lambda_m = \lambda_e + \lambda_p$. Як правило $\lambda_e \gg \lambda_p$, але в окремих випадках (наприклад забруднені метали, сплави при низьких температурах) λ_p може дорівнювати λ_e .

Теплопровідність обмежена процесами розсіювання електронів і фононів. Розрахунок коефіцієнта теплопровідності можливий при розв'язанні кінетичного рівняння з урахуванням усіх механізмів розсіювання носіїв тепла. Однак, у наближенні терміну релаксації тепловий опір ($W = \lambda^{-1}$), що відповідає даному типу носіїв, можливо надати у вигляді суми теплових опорів, які визначаються різними механізмами розсіювання:

$$W_e = \lambda_e^{-1} = W_{ep} + W_{ed} + W_{ee} ; \quad W_p = \lambda_p^{-1} = W_{pe} + W_{pd} + W_{pp} ,$$

де W_{ep} – тепловий опір, обумовлений розсіюванням електронів на фононах, W_{ed} – на дефектах, W_{ee} – на електронах, W_{pe} – тепловий опір, обумовлений розсіюванням фононів на електронах, W_{pd} – на дефектах, W_{pp} – на фононах.

1.3. Температурна залежність теплопровідності нормального металу.

Користуючись формулою (2.1) можна оцінити температурну залежність теплопровідності металу у нормальному стані. При розсіюванні на дефектах: $\lambda_{ed} \sim c_e \langle v_e \rangle l_{ed} \sim T$, так як $c_e \sim T, v_e = \text{const}, l_{ed} = \text{const}$. Електрон-фононне розсіювання: $\lambda_{ep} \sim c_e \langle v_e \rangle l_{ep}$. При низьких температурах $T \ll \theta_D$ (θ_D – температура Дебая): $c_e \sim T, v_e \approx \text{const}, l_{ep} \sim T^3$, так як кількість фононів при низьких температурах пропорційна T^3 . Таким чином $\lambda_{ep} \sim T^{-2}$, а $W_{ep} \sim T^2$. Тому в області температур $T < 0,1\theta_D$

$$W_e \cong AT^2 + B/T, \quad (3.1)$$

оскільки W_{ee} за звичай досить мале. Для визначення коефіцієнтів A і B будують залежність $W_e T \cong AT^3 + B$. В координатах $W_e - T^3$ ця залежність є лінійною. Відхилення від лінійності вказує на несправедливість формули (3.1). За звичай це пов'язують з впливом фононної теплопровідності. Відомо, що коли змінення енергії електрона при співударянні мале порівняно з $k_B T$, можна ввести так званий термін релаксації τ , однаковий для процесів тепло- і електропровідності. Цей випадок відповідає пружному або квазіупружному розсіюванню електронів. Тоді поміж електро- і теплопровідністю існує зв'язок, який відображають у вигляді закону Відемана-Франца:

$$\rho_0 \lambda_e / T = \lambda_e / \sigma_0 T = 2,445 \cdot 10^{-8} \text{ Вт} \cdot \text{Ом} / \text{К}^2 \quad (4.1)$$

Цей закон добре виконується в металах при високих температурах, коли переважає пружне розсіювання електронів на фононах, і при низьких температурах, коли головним є пружне розсіювання електронів на дефектах

решітки. В останньому випадку $L_0 = \rho_0 \lambda_{ed} / T$, де ρ_0 – залишковий електроопір металу. У цьому випадку формула (3.1) набуває вигляду:

$$W_e \cong AT^2 + \rho_0 / L_0 T \quad (5.1)$$

і коефіцієнт при T^{-1} виявляється безпосередньо пов'язаним із залишковим опором ρ_0

З (5.1) постає, що при низьких температурах залежність $W_e(T)$ має мінімум, розташування якого можна визначити за умови:

$$\left. \frac{dW_e}{dT} \right|_{T \rightarrow T^*} = 0.$$

Звідки маємо $T^* = (\rho_0 / 2AL_0)^{1/3}$. Бачимо, що температура мінімуму збільшується при збільшенні ρ_0 , тобто при збільшенні кількості дефектів. На рис. 1 залежність (3.1) наведена в координатах $\lambda \leftrightarrow T$, які більш поширені в підручниках.

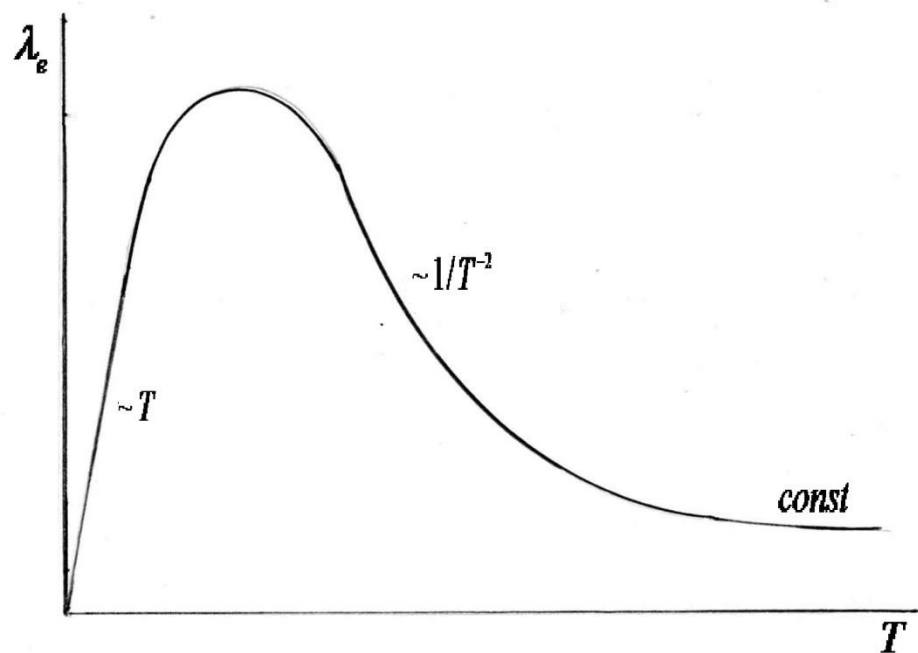

Рис.1. Температурна залежність електронної теплопровідності

1.4. Теплопровідність решітки

Розглянемо поведінку фоновної теплопровідності за допомогою формули (2.1).

При $T \gg \theta_D$ $c_p \cong c_o n$ (закон Дюлонга і Пті), $l_p \sim T^{-1}$, $v_p \cong const$ (швидкість звуку), тому $\lambda_p \sim T^{-1}$. Реально $\lambda_p \sim T^x$, де $1 \leq x \leq 2$. Отже $\lambda_p \sim T^{-x}$.

При $T < \theta_D$ $v_p \cong const$, $l_{pp} \sim T \exp^{\theta/T}$, $c_p \sim T$. Це означає, що

$$\lambda_p \sim T \exp\left(\frac{\theta_D}{T}\right).$$

При самих низьких температурах $l = const$ і визначається середньою відстанню поміж дефектами, а $c_p \sim T^3$. Тобто $\lambda_{pd} \sim T^3$.

В металах решіточна теплопровідність суттєво обмежена розсіюванням фононів на електронах. У нормальному стані $\lambda_{pe} = const \sim n_e$, де n_e - густина електронів провідності. При переході до надпровідного стану кількість «нормальних» електронів зменшується, що приводить до збільшення λ_{pe} . При цьому λ_p може порівнятись з λ_e .

1.5. Основні типи теплопровідності в надпровідниках

У надпровідниках усі шість типів теплопровідності також мають місце. Однак кількість нормальних електронних збуджень (квазічастинок) при $T < T_C$ експоненціально зменшується: $n_e \sim \exp(-\Delta/k_B T)$, де Δ – щілина в енергетичному спектрі. Це приводить до зменшення електронної теплопровідності λ_e . В надпровідниках, що мають малу кількість домішок, при $T < T_C$ $\lambda_e \cong \lambda_{ed}$. У цьому випадку, як показали Гейлікман і Кресін [1]:

$$\lambda_{ed}^s = \frac{2}{3} \frac{p_F^3 \tau_0}{\pi^2 m} \times \left\{ \frac{\Delta^2}{kT} \left[\exp\left(\frac{\Delta}{kT}\right) + 1 \right]^{-1} + 2kT \sum_{i=1}^{\infty} \frac{(-1)^{i+1}}{i^2} \exp\left(-\frac{i\Delta}{kT}\right) + 2\Delta \ln \left[1 + \exp\left(-\frac{\Delta}{kT}\right) \right] \right\}$$

Якщо покласти $\Delta = 0$, то отримаємо:

$$\lambda_{ed}^s = \frac{2}{3} \frac{p_F^3 \tau_0}{\pi^2 m} \sum_{i=1}^{\infty} \frac{(-1)^i}{i^2} 2kT = \lambda_{ed} = T / B$$

Зараз позначимо $\Delta/k_B T = x$, маємо:

$$\frac{\lambda_{ed}^s}{\lambda_{ed}^n} = \left\{ \frac{x^2}{2} [\exp x + 1]^{-1} + \sum_{i=1}^{\infty} \frac{(-1)^{i+1}}{i^2} \exp(-ix) + x \ln [1 + \exp(-x)] \right\} \sum_{i=1}^{\infty} \frac{(-1)^i}{i^2} \quad (6.1)$$

Оскільки особливості надпровідників пов'язані тільки з перебудовою електронної підсистеми, то величина λ_p^s описується закономірностями аналогічними тим, що існують в нормальних металах. Універсальна залежність $\lambda_{ed}^s / \lambda_{ed}^n$ наведена на рис. 4 і може бути використана для обробки результатів лабораторної роботи.

Експериментальні і теоретичні дослідження теплопровідності надпровідників довели існування трьох видів температурної залежності λ^s .

1-й тип $\lambda^s(T)$. До першого типу відносять як чисті, так і ті що містять малу кількість домішок надпровідники. У них при $T \rightarrow T_C$ і у проміжній області температур $T \approx (0,3 \div 0,5)T_C$ домінуючою є електронна компонента теплопровідності λ_e , до того ж у вельми чистих зразках основну роль грає теплопровідність λ_{ep}^s , яка пов'язана з розсіюванням електронів (нормальних збуджень) фононами, тобто $\lambda^s = \lambda_{ep}^s$. Для слабко забруднених надпровідників $\lambda^s \approx \lambda_{ep}^s$ за виключенням випадку $T \rightarrow 0K$. Теплопровідність λ_s падає зі зниженням температури спочатку повільно, а потім за експоненціальним законом, так як кількість електронних збуджень, як ми бачили, зменшується за тим самим законом. При цьому у формулі (2.1) $c \sim n \sim \exp(\Delta/k_B T)$, $v = v_F$, а l змінюється степеневим чином. При $T \rightarrow 0K$ основну роль грає решіточна теплопровідність і $\lambda^s \rightarrow 0$ за законом $\lambda_{pd}^s \sim T^3$ (при цьому у фононів $l \approx const$), (рис. 2а).

2-й тип $\lambda^s(T)$. Характерний для надпровідників з досить значною концентрацією домішок. Перенос тепла здійснюється фононами, і обмежений їх розсіюванням електронними збудженнями надпровідника. У проміжній області температур цей механізм грає визначальну роль. λ_{pe}^s , на відміну від нормальних металів зростає в області $T \leq T_C$ при зниженні температури. Така поведінка $\lambda^s(T)$ пов'язана із збільшенням l фононів при експоненціальному зменшенні електронних збуджень ($l \sim n^{-1}$). При $T \ll \theta_D$ фонон-фононна взаємодія вносить експоненціально малий внесок у тепловий потік. При достатньо низьких температурах, при розсіюванні фононів на границях і дефектах кристала l фононів величина стала і при $T \rightarrow 0$ $\lambda_p^s \sim T^3$. Отже в проміжній області температур, коли $\lambda_{pe}^s \approx \lambda_p$, повинний спостерігатись максимум $\lambda_p^s(T)$. Така поведінка $\lambda(T)$ характерна для надпровідників другого роду (рис. 2б).

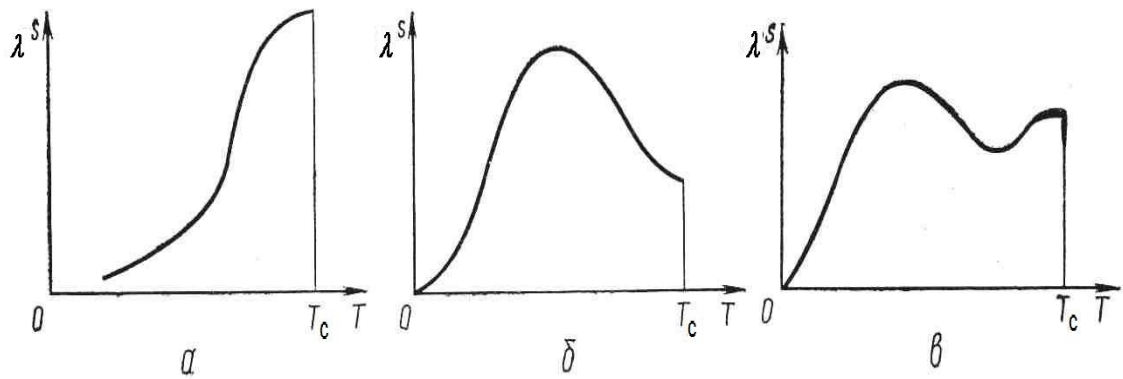

Рис. 2. Різні механізми теплопровідності надпровідників: а) чисті надпровідники; б) дуже забруднені надпровідники; в) проміжний випадок.

3-й тип $\lambda^s(T)$. Описує поведінку не досить чистих надпровідників і є комбінацією 1-го типу (при $T \approx T_c$) і 2-го (у проміжній області температур). У цьому випадку при T близьких до T_c $\lambda^s(T) \approx \lambda_{ed}^s$ і спочатку падає при зниженні температури. Однак при подальшому зниженні температури $\lambda_p > \lambda_e^s$ і спостерігається поведінка аналогічна другому типу (рис. 2в).

2. Експериментальне устаткування і методика вимірювань

2.1. Низькотемпературне устаткування

На рис.3 представлена загальна схема кріостата. Гелієва ємність (4) оточена мідним екраном (10) з температурою $T \approx 80K$ за рахунок гарного теплового контакту з азотною ємністю (6). Для зменшення теплопритоку за рахунок випромінювання зовнішня поверхня екрана полірована, а гелієвий і азотний об'єм обгорнути алюмінієвою фольгою. Під час роботи устаткування тиск в об'ємі повинний бути краще ніж 10^{-6} мм.рт.ст, що досягається вугільним адсорбційним насосом (5). Магнітне поле для переводу свинцю з надпровідного до нормального стану створюється надпровідним соленоїдом (9). Його стала дорівнює 650 Е/А.

Зразок для досліджень (1) уявляє собою стріжень з технічно чистого свинцю діаметром 4,35 мм. Зразок розташований на масивному мідному блоці (2). На верхньому кінці зразка у спеціальному отворі розташований нагрівач (3), який створює градієнт температури уздовж зразка. Знизу мідного блока змонтований нагрівач відриву (7). Він дає можливість отримати $T > 4,2K$. На відстані 50 мм один від одного на зразку розташовані спаї диференціальної термопари (8) (Au +0,03 at.%Fe – Cu), за допомогою якої вимірюється різниця температур на зразку (на довжині 50 мм). Посеред зразка розташований напівпровідниковий термометр опору (12) що вимірює загальну температуру зразка.

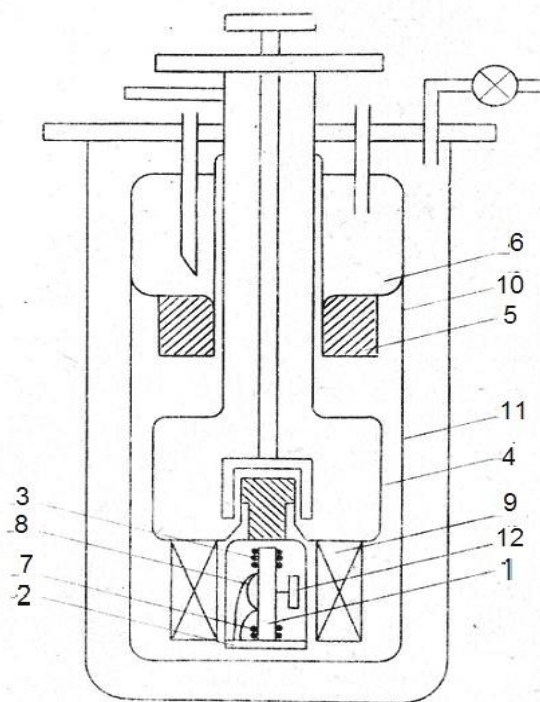

Рис. 3. Кріостат для лабораторних вимірювань: 1 – зразок; 2 – надпровідний соленоїд; 3 – нагрівач градієнта; 4 – гелієвий дюар; 5 – вугільний насос; 6 – азотна ванна; 7 – нагрівач відриву; 8 – диференціальна термопара; 9 – надпровідний соленоїд; 10 – азотний екран; 11 – корпус, 12 – термометр.

2.2. Електрична вимірювальна схема

На рис. 4 представлена вимірювальна схема на основі вольтметрів В7-34 і В2-38. Нагрівачі градієнта і відриву живляться від блока УІП-2. Струм нагрівача відриву вмикається тумблером «Печь отрыва», регулюється магазином резисторів R_1 і контролюється мікроамперметром 1. Струм нагрівача градієнта вмикається тумблером «Град. печь», регулюється магазином резисторів R_3 . Напруга на нагрівачі градієнта і еталонному резисторі R_{N1} ($R_{N1} = 1000 \text{ Ом}$) через перемикач П-2 вимірюється вольтметром В7-27. Напівпровідниковий термометр опору живиться від стабілізатора ПЗ6. Струм термометра регулюється резистором R_2 «Терм» і контролюється мікроамперметром 2. Струм термометра дорівнює 10 мкА . Напруга на термометрі і еталонному резисторі R_{N2} ($R_{N2} = 1000 \text{ Ом}$) через перемикач П-2 вимірюється вольтметром В7-34. Напруга диференціальної термопари вимірюється вольтметром В2-38.

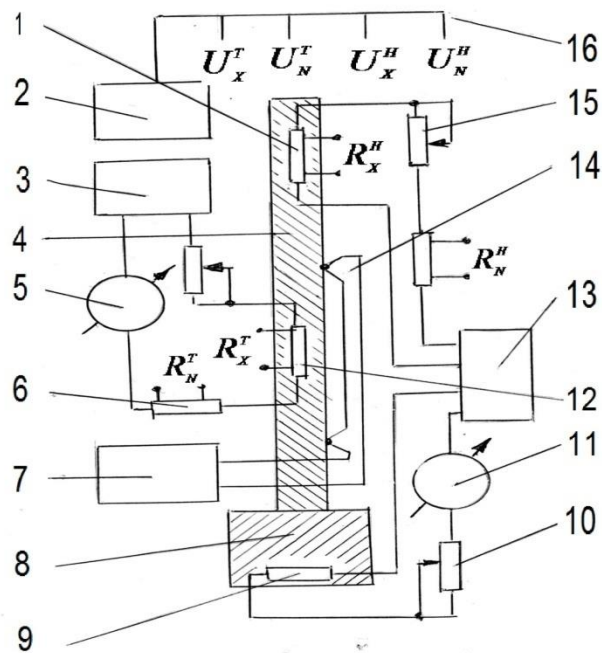

Рис. 4. Електрична схема лабораторного стану: 1 – нагрівач градієнта; 2 – вольтметр В7-34; 3 – блок живлення контура термометра; 4 – зразок; 5 – мікроампер метр (струм термометра); 6 – еталонний резистор; 7 – вольтметр – В2-38; 8 – мідний блок; 9 – нагрівач відриву; 10 – регулятор струму нагрівача; 11 – міліамперметр (струм нагрівача відриву); 12 – термометр; 13 – блок живлення; 14 – диференціальна термопара; 15 – регулятор струму; 16 – комутатор вольтметра.

2.3. Методика вимірювань

В лабораторній роботі використаний метод стаціонарного теплового потоку. У цьому методі крізь зразок з перетином S пропускають сталий потік тепла Q . За допомогою диференціальної термопари вимірюють різницю температур ΔT , яка створюється нагрівачем градієнта на відстані $l = 50$ мм. Після визначення потужності нагрівача градієнта $P = dQ/dt = U \cdot I$ і різниці температур ΔT коефіцієнт теплопровідності розраховують за формулою

$$\lambda(T) = \frac{Pl}{\Delta TS} \text{ [Вт м/К]}. \quad (1.2)$$

3. Порядок виконання роботи

1. Підготувати устаткування до роботи.
2. Шляхом зміни струму крізь нагрівач відриву провести вимірювання P і ΔT для зразка у надпровідному стані при $T \leq 7,2\text{K}$ для кількох температур (наприклад через $0,5\text{K}$).

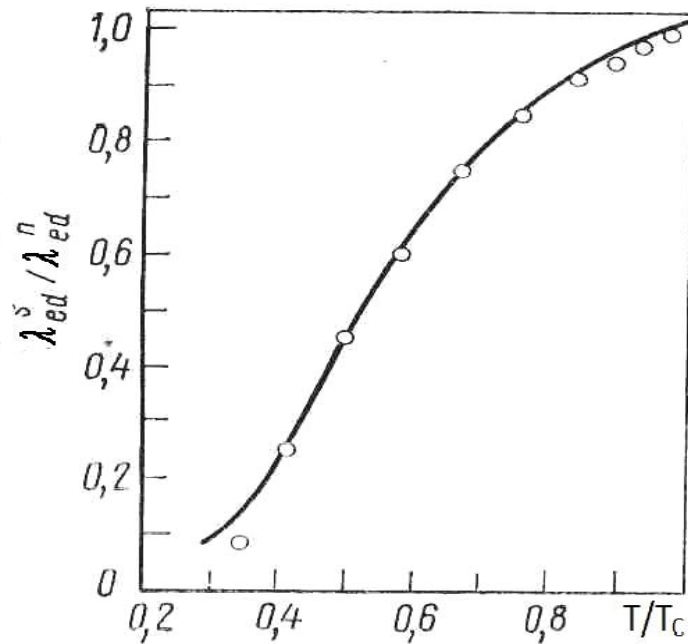

Рис.4. Універсальна залежність $\lambda^s_{ed} / \lambda^n_{ed}$ від T/T_C для обробки результатів лабораторної роботи.

3. Увімкнути джерело живлення надпровідного соленоїда. Перевести зразок у нормальний стан за допомогою магнітного поля (для свинцю $H_C(0) = 306 \text{ Ерст}$).

4. . Шляхом зміни струму крізь нагрівач відриву провести вимірювання R і ΔT для зразка у нормальному стані при тих самих температурах.

5. Розрахувати $\lambda(T)$ у нормальному і надпровідному станах і побудувати графіки цих залежностей .

6. За результатами визначити залишковий опір зразка ρ_0 .

7. Користуючись експериментальними значеннями λ^s_{ed} і λ^n_{ed} визначити $\Delta/k_B T = x$ для відповідних температур. Визначити залежність $\Delta(T)$ і оцінити $\Delta(0)$. Для розрахунків скористатись рис. 4 для функції $\lambda^s_{ed} / \lambda^n_{ed}$.

Контрольні питання

1. Чим визначається теплопровідність надпровідників при температурах $T < T_C$?
2. Яким чином можна оцінити теплопровідність у різних умовах ?
3. Яким чином отримують експериментальні дані про теплопровідність?

Рекомендована література

1. Гейликман Б. Т. Исследования по физике низких температур. – М.: Атомиздат, 1979. – 212 с.
2. Линтон Э. А. Сверхпроводимость. – М.: Мир, 1964. – 196 с.
3. Берман Р. Теплопроводность твердых тел.. – М.: Мир, 1979. – 325 с.